

# ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ -ТАРИХИ ДАМУЫНДАҒЫ ОРТАҚ БЕЛГІЛЕРІ

Ердәулет ТҮРБЕКҰЛЫ\*

Ж.Б.АШИРБЕКОВА\*

**Түйіндемe:** Мақалада елдің мәдени мұрасын жинақтауға, мемлекеттік тілдегі гуманитарлық білім қорын, тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіруге, ұлттық әдебиет пен жазудағы ғасырлар бойғы тәжірибені зерттеудің бірыңғай жүйесін құруға бағытталған "Мәдени мұра" бағдарламасын қабылдаудың себептері, негізгі мақсаттары мен міндеттері, барысы, нәтижелері нақты көрсетілген. Бағдарламаны іске асыру барысында ғылыми айналымға енбеген жұмыстар қайта қаралатын болады және бүгінгі таңда ғылымға қосқан үлесінің елеулі болғандығының сандық көрсеткіштері дәлелденетін болады. Біздің тарихымыздан алынған жазбаша мәліметтер арнайы ұйымдастырылған ғылыми-зерттеу экспедицияларының нәтижесінде елдің рухани игілігіне айналғанын атап өтіледі. Республикада мәдениет мекемелерінің қайта жаңғыруы, тарих және мәдениет ескерткіштерін құру маңызды орын алады, ал қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласында ғалымдар көптеген ғасырлар бойы мәдени мұраны, халқымыздың қазынасын жоғары деңгейде ғылыми теориялық, зерттегені баяндалады.

**Кілт сөздер:** Мәдени мұра, бағдарлама, рухани, ескерткіштер.

## Common Features of the Program "Cultural Heritage" in Kazakhstan in the Cultural and Historical Development of the Turkic Peoples

**Abstract:** The article clearly outlines the reasons, main goals and objectives, course, results of the adoption of the program "cultural heritage", aimed at accumulating the cultural heritage of the country, restoring the humanitarian knowledge base in the state language, historical, cultural and architectural monuments, creating a unified system for studying centuries-old experience in national literature and writing. During the implementation of the program, works that are not included in scientific circulation will be reviewed and quantitative indicators of the significant contribution to science will be proved today. It is noted that the written information from our history has become the spiritual property of the country as a result of specially organized research expeditions the revival of cultural institutions, the creation of monuments of history and culture occupy an important place in the Republic, and in the field of social and humanitarian Sciences, scientists have studied the cultural heritage, the treasures of our people at a high

**Key Words:** Cultural Heritage, program, spiritual, monuments.

### Кіріспе

Түркі халықтарының ата-бабалары біздің ұлтымыздың ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл қиын фактілер кезінде еуроцентристік көзқарастардың үстемдік етуінен қарастыруға мүмкіндік бермеді. Бұл көзқарас мәдениет пен өркениеттің бастаулары Еуропада деп, түріккі халықтары әлемдік өркениетке үлес қоса алмайды деп сендірді [1,25-266.б.]. Кезінде осы мәселе тұрғысында Алаш ардақтысы Міржақып Дулатұлы егер бір халық өз тарихын білмесе, егер ол өз тарихын жоғалтса, ел оның артынша өзіде жоғалуға ыңғайлы болып тұратынын айтқан. 30-шы жылдары түрік елінің басшысы Мұстафа Ататүрік алдымен ұлтқа тарихын, ұлтының текті екенін, барлық мәдениеттің анасы - алдыңғы қатардағы ұлттың ұрпағы екенін үйрету керек екенін айтты. Олар тамыры бір екі түркі халқының өкілдері болсада екеуінің мақсаты бір.Тарихты оқыту үдерісіндегі маңызды міндеттердің бірі тарихи сананы қалыптастыру болып табылады. 1995ж."Қазақстан Республикасында тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасы" қабылданды [2, 338б]. Онда тарихи білім берудің негізгі принциптері мен негізгі басымдықтары анықталған. Ғылымда тарихи сана-бұл

\* Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті [turbekuly.e@mail.ru](mailto:turbekuly.e@mail.ru)

\*\* тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: ashirbekova.zh@qyzpu.edu.kz

халықтар мен ұлыстардың пайда болуы, олардың тарихындағы маңызды оқиғалар, көрнекті тұлғалардың даму тарихы, олардың бүкіл адамзат қоғамының тарихымен байланысы туралы идеяларды қалыптастыратын білім жүйесі. Тарихи сана мәдениет, дәстүр құндылықтарының қалыптасуына қандай факторлар мен оқиғалар әсер еткенін түсінуге көмектеседі. Тарихи сана білім беруде маңызды рөл атқарады, өйткені ол студенттерге өткен оқиғаларды және олардың қазіргі уақытқа әсерін түсінуге және бағалауға көмектеседі. Бұл сыни ойлауды дамытуға, ақпарат көздерін талдауға және өз көзқарастарын қалыптастыруға көмектеседі. Тарихтың ақиқатын тек ұлы халықтар ғана тани алады [3, 2886].

Еліміздің кейінгі кезеңде тарихқа нақты ден қойғаны үш жыл қатарынан тарихқа байланысты атаулы шаралардың жүзеге асырылғанынан айырықша байқалады. Арнайы жарлықпен мемлекеттік деңгейде 1997 ж. – Қоғамдық келісім және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу; 1998 жыл – «Халық бірлігі мен ұлттық тарих жылы», 1999 жыл – «Ұрпақтар бірлігі мен сабақтастығы» деп атап өтілді.

Әр халықтың өткен тарихы мен қалыптасқан мәдениеті бар. Сондай-ақ баға жетпес ұлттық қазыналар, рухани өсу мен қалпына келтірудің әртүрлі тәсілдері орныққан. Болашақта жастардың санасын дамыту үшін тәуелсіздік алғалы елдің әлеуметтік-саяси және әлеуметтік-экономикалық жетістіктері мен мемлекеттілігін сақтау үшін материалдық әл-ауқат жеткіліксіз. Оларда ата-баба дәстүрлері мен ел халқының тарихын құрметтеу, ең бастысы-патриотизмді нығайту үшін өз ұлтының рухани-мәдени құндылықтарын сіңіру қажет. Осы тұрғыдан алғанда, біздің тарихымыз бен мәдениетіміз Тәуелсіздік жылдарында барлық жағынан дамыды, сонымен қатар қаржыландыру тұрғысынан үлкен демеушілік тапты. Мұның бір дәлелі еліміздің тарихын ұрпақтар санасына сіңіруге бағытталған "Мәдени мұра" бағдарламасы болды. Бағдарлама: "Тарихи тәуелсіздіктің қысқа мерзімінде ғана Қазақстан аумағындағы мемлекеттілігіміз рухани ұрпақтар сабақтастығын, өткен ғасырлар байланысын, ата-бабалар сабақтастығы мен әдет-ғұрыптарды бейнелейтін жалпыадамзаттық тарихи-мәдени және өркениеттік процестердің толыққанды құрамдас бөлігі ретінде елдің елеулі дамуына үлкен қолдау тапты", - деп көрсетілген. Бағдарламаны жүзеге асыру 2004 жылы басталып, екі жылға жоспарланған болатын. Бірақ бұл жоба тым күрделі болғандықтан, тағы екі кезең қосылды. **Сөйтіп бағдарлама басты үш кезеңнен тұрады.**

- 2004- 2006ж.ж. ( 2.7 млрд теңге қаражат бөлінген)
- 2007 – 2009 ж.ж. (4 млрд теңге қаражат бөлінген )
- 2009- 2011 ж.ж. ( 5 млрд теңге қаражат бөлінген)

Жобаның мақсаты-елдің тарихи-мәдени мұрасын зерделеу, қалпына келтіру және сақтау, тарихи-мәдени дәстүрлерді сақтау, Қазақстанның мәдени мұрасын шетелге тарату.

Яғни, "Мәдени мұра" мемлекеттік бағдарламасы – бұл мәдени, экономикалық және әлеуметтік капитал, жалпы адамзаттық мәдениеттің құрылымдық құрамдас бөлігі, этностың, қоғамның, адам санасының дамуы мен қалыптасуының қайнар көзі, тарихи жадының маңызды қоймасын құру және сақтау бағдарламасы. Ол адамзатқа қажет көп қырлы қоғамның тарихи тәжірибесін зерттейді, ежелгі тарихтың негіздерін бүгінгі күнмен байланыстыратын жолды белгілейді, уақыттың үздіксіз байланысын көрсетеді. Мәдениеттанушылар мен ғалымдар бұл бағдарлама кезекті іс-шара емес, жаһандық маңызы бар, демек, әлемдік мәдениетте қазақ мәдениетінің бар екендігінің дәлелі екендігімен келіседі. Ғалымдар мен зиялы қауымның пікірінше, мәдениеттің, ғылымның, философияның, әдебиеттің үздік үлгілерін қазақ тілінде жариялау және халқымыздың бай мұрасы мен жетістіктерін Қазақстанда тұратын орыс және жекелеген этностардың тілдеріне аудару-бұл ұлтымыздың рухани мұрасын әлемдік

қоғамдастыққа біртіндеп тарату. Осыған байланысты қазақтардың тарихы мен мәдениетіне, олардың тағдырына, жадымыздың жандануына арналған " ақтандақтар" атты көптеген жұмыстар ашылды, сондай-ақ мұрағаттардан шаң басқан жәдігерлер жарияланды. Бұл бағдарламаның міндеті-бұл мұраны зерттеу ғана емес, оны пайдалану мәселелеріне көбірек көңіл бөлу [4, 544б].

"Мәдени мұра" бағдарламасын іске асыру басталғаннан бері ғылымға үлес қосқан көптеген құнды еңбектер ғылым саласында аударылғанын, жарияланғанын, ашылмағанын және жазылмағанын бәрі біледі. Мысалы, осы қысқа уақыт ішінде біз қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы әлемдік мәдени мұрамен бір деңгейде екенін дәлелдедік. "Мәдени мұра" мемлекеттік бағдарламасы бойынша Оңтүстік Қазақстан облысының Түркістан және Кентау қалаларының маңында Қошқорған – 1 және Шоқтас – 1 кешендерінде қазба жұмыстары жүргізілді. Айта кету керек, бірінші ескерткіштің палеолиттік тарихнамада өз орны бар. Себебі ол жерде қазба жұмыстары ХХ ғасырдың ортасында басталды. Ескерткішті қазу кезінде әр жылдары тас құралдары, палеолит дәуіріндегі сүйек құралдары табылды. Беляев, о. Артюхов, Б. Әубекеров т. б. мамандар өткізді. Содан кейін, өткен ғасырдың соңғы жылдарында және осы ғасырдың басында Қазақстан-Ресей біріккен археологиялық экспедициясының отрядтары бірнеше жыл қатарынан дала қазбаларын жүргізіп, палеолитке қатысты толық материалдарды жинады. Нәтижесінде топта жұмыс істеген археологтар микро индустриалды тас құралдарының кешендерін анықтады. тас құралдарын жасау үшін ұсақ тастар қолданылғаны дәлелденді. Мұздатылған травертиндермен шектесетін " фонтанды" ескерткіштері (6 дана) олардың Еуразиялық палеолиттегі рөлін көрсетеді. Ал Қазақстанның тас дәуірінің ескерткіштерін зерттеуші Ж.Қ. Таймағамбетовтың басшылығымен 2004-2006 жылдардағы археологиялық экспедицияның маусымдық жұмыстары алынған нәтижелердің дұрыстығын тағы да растады [5, 5б]. Алдыңғы нәтижелерден басқа, тас құралдары алынып, олардың техникалық-типологиялық сипаттамалары жасалды. Мезолиттен энеолитке дейінгі тарихи дамуды бейнелейтін ескерткіштердің бірі Павлодар облысы Екібастұз қаласынан батысқа қарай 50 км жерде орналасқан аттас өзеннің жағасындағы Шідерті-3 көпқабатты тұрағы болып табылады. Бұл кешенді Павлодар археологиялық экспедициясы 1989 жылдан бастап зерттеп келеді. Бірақ мұнда зерттеу жүйелі түрде жүргізілген жоқ. 2004 жылы қабылданған "Мәдени мұра " мемлекеттік бағдарламасының арқасында ғана ескерткіште жүйелі жұмыс жүргізілді. Тұрақтың 3-6 қабаттары арасында жалпы ауданы 240 шаршы метр болатын көптеген заттар (тас құралдары, өндіріс қалдықтары, керамика сынықтары және т.б.) табылды [6, 6б].

Энеолит дәуіріндегі ескерткіштер"мәдени мұра"мемлекеттік бағдарламасы аясында да зерттелді. Солардың бірі-1980 жылы ашылған Ботай елді мекені. Бұл елді мекен 15 гек аумақты алып жатыр. Маусымдық зерттеулер барысында 300 мыңға жуық артефакт, энеолит кезеңіндегі мал қалдықтары табылды, 100-ге жуық баспана табылды, бұл егістік-мәдени типтің қалыптасқанын көрсетеді. Табылған қалдықтардың 99,9 пайызы жануарларға тиесілі екені анықталды. Екі-үш жыл қатарынан қазба жұмыстарынан кейін ескерткіштің қайталанбастығы анықталды. Мұның бәрі 1983 жылы В. Ф. Зайберт жинаған материалдар негізінде Ботай мәдениетін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Осы бағдарламаның арқасында ширек ғасырға жуық уақыт бойы жүргізілген археологиялық жұмыстар қорытындыланды. Болашақ ізденістер мен жұмыстарды орындау бағыттары нақтыланады. Қазіргі уақытта Ботай елді мекені "Көкшетау"мемлекеттік ұлттық табиғи паркіне енгізілген. Бұл ескерткіш материалдарға ұқыпты қарауға және оларды болашақ ұрпаққа беруге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, бұл 2004-2006 жылдар. Қазақстан Республикасының"мәдени мұра "мемлекеттік бағдарламасының"елдің мәдени мұрасын қорғау және тиімді пайдалану".

Бағдарлама аясында қазба жұмыстары Токсанбай елді мекенінде де қайта жанданды, мұнда мәдени қабаттардың ерте дәуірі энеолит дәуіріне жатады. Бұл ескерткіш Маңғыстау облысы Бейнеу ауданы Тұрыш ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 120 км жерде орналасқан. 1997 жылдан бастап Археология институтының Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясы зерттеді [7, 76.].

Мәдени мұра бағдарламасын орындау барысында 2004 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін 70-тен астам археологиялық және сәулет ескерткіштерінде қалпына келтіру жұмыстары жүргізілді, 40-тан астам археологиялық, 26 ғылыми-қолданбалы зерттеулер жүргізілді Еуразияда және әлемде танылған Қазақстанның кең танымал ескерткіштерінің қатарына ескі Сайрам, Отырар, Тараз, Қаялық, Сығанақ қалалары, Жанкент, Джент, Есік, Берел зираттары, Тамғалы петроглифі, Айша бибі, Бабажа – Хотун кесенесі, Яссауи кешені жатады. Бағдарламаның екінші үлкен бағыты Қазақстан тарихына, кітаптарға, құжаттарға қатысты. қолжазбалардың көшірмелерін алу.

Бағдарламаның үшінші бағыты: ұлттық әдебиеттің бай мұрасын зерттеу. Публицистикалық. әдебиет тарихы, этнография, археология, жаңа энциклопедиялық сөздіктер туралы 400-ден астам кітап жарық көрді. "Бабалар сөзі" басылымының 66 томы жарық көрді. 200 томдық "Жүз қазақ романын" шығару жалғасуда. Оған соңғы 100-150 жылдағы қазақ жазушыларының ірі әдеби шығармалары енген. Қазақстан энциклопедиясы 10 томдық, бес томдық орыс тілінде және анықтамалық ағылшын тілінде шығарылды. Сондай-ақ, қазақ ойшылдарының ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейінгі мұрасын қамтитын жиырма томдық зерттеу жобалары іске асырылуда, тағы бір жоба әлемдік философиялық мұраны басып шығаруды көздейді, ал үшіншісі әл-Фарабидің жиырма томдық еңбектерін басып шығаруға арналған. [8,19216.б].

Бұл құнды жұмыстарды "Мәдени мұра" бағдарламасы бойынша шығатын жұмыстарда ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жинауға және жүйелеуге болады, ұлттық мәдени құндылықтар туралы ақпарат, оқушылардың жасына сәйкес таңдалады және дәстүрлі оқу әдебиеттері мен мультимедиялық ресурстарға енгізіледі. Осылайша, ұлттық мәдени мұраны білім мазмұнына қосқанда, біз осы салаларда және ұрпақтарымызда жаңа құндылықтар жасауға жауаптымыз. Осыған байланысты "Мәдени мұра" бағдарламасы негізінде елімізге халқымыздың жазбаша деректері, алыс және жақын шетелдердің қалған елдеріне берілген Отанымыздың тарихы әкелінді және зерделенді. Мемлекеттік бағдарлама шеңберінде Қытайға, Түркияға, Моңғолияға, Ресейге, Жапонияға, Египетке, Өзбекстанға, Арменияға, АҚШ-қа, Батыс Еуропаның бірқатар елдеріне ғылыми-зерттеу экспедициялары ұйымдастырылды, олардың барысында ғылыми қоғамдастыққа Қазақстанның тарихы, этнографиясы, өнері туралы бұрын белгісіз бес мыңға жуық қолжазбалар мен басылымдар табылды. Олардың көшірмелері біздің елге жеткізілді. Бұл әлі өлшем емес. Бір ерекшелігі-бағдарлама бойынша орындалған жұмыстар негізінде түркі халықтары тарихының көптеген жалпы белгілері туралы ақпараттың көптігі.

2009 жылдың соңында 39 республикалық, 6 мыңға жуық облыстық мәдениет ұйымдары жұмыс істеді: 164 мұражай, 3763 кітапхана, 2320 клуб, 50 театр, 58 кинотеатр және театр, 458 киностудия, 4 хайуанаттар бағы, 2 цирк, 28 демалыс саябағы. 2007 жылдан 2010 жылға дейін мәдениет мекемелерінің саны 203-ке өсті. Астана, Шымкент қалаларында 10 драма, музыкалық-драма, қуыршақ, опера және балет театрлары ашылды. Жыл сайын елімізде Мәдени мекемелер мен келушілердің саны артып келе жатқаны қуантады. Мәселен, 2006 жылы елорда музейлеріне 260,5 мың адам келді, өткен жылы 380,4 мың адам театр және кино сүйер қауым саны едәуір өсті. 2004-2006 жылдары 35 сәулет ескерткіші қалпына келтіріліп, 30 археологиялық және 17 қолданбалы ғылыми - зерттеу жобасы іске асырылды. Ұлы Жібек жолы бойындағы ежелгі және ортағасырлық қалалар (Қойлық, Талғар, Қараспан, Түркістан, Сауран,

Сарайшық, Жанкент және т.б.), сондай-ақ Отырар және Бозұқ қалаларындағы қазба жұмыстары туралы көптеген мәліметтер және сақтардың Алматы мен Жетісудағы Ежелгі Тараз қаласында орналасуына қатысты мәліметтер алынды.

Республикада тарих және мәдениет ескерткіштерінің тізбесі жасалды, 218 республикалық объект, 11,5 мың жергілікті маңызы бар объект мемлекеттің қорғауына алынды. Мәдениет министрлігі "1000 қазақтың дәстүрлі күйлері", "1000 қазақтың дәстүрлі әндері" жобаларын іске асырды. "Мәдени мұра" бағдарламасы іске асырыла бастағаннан бері жалпы таралымы миллион дана болатын тарих, археология, этнография, мәдениет бойынша 442 кітап жарық көрді. "Қазақфильм" киностудиясы қалпына келтірілген, жаңғыртылған тарихи, мәдени ескерткіштер туралы 10 фильм түсірді. "Ұлттық мұра" сериясы аясында 20 кинофильм шығарылды. "Мәдени мұра" бағдарламасы аясында жұмыс істейтін көптеген ғалымдар мен мәдениет қайраткерлерінің көптеген еңбектері. Атап айтсақ мәдени мұраны зерттеу мәселелерін: С.Ақатай, М.Х. Балтабаев, А.Сейдімбек, С. Қасиманов, Б.К. Байжігітов, Н. Шаханова, Қ. Жарықбаев, С.К.Қалиев, А. Қалыбекова, К.Ж. Қожантаева, М. Мұқанов, Ә. Нысанбаев, Ұ.М. Әбдіғапарова, А.П. Сейтешев, С.А. Қанапова, Ш.Ә. Ақбаева және т.б. еңбектерінде көрсетілген.

Қазіргі кезде қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар саласында зерттеу жүргізуді ғалымдар халқымыздың сан ғасырлардағы мәдени мұрасын, асыл қазыналарын жоғары теориялық биіктен талдап, ғылыми көзін ашуда. Ал Ш. Жұматаева, Е. Жұматаева, І. Халитова, А. Құдиярова, Қ. Шалғынбаева, Р. Көшенова, А. Тұрсынова, Р. Үсенбаева, А. Елькеева, т.б. ғалымдар жиырмасыншы ғасырдың басындағы жекелеген қазақ зиялыларының еңбектері туралы зерттеу жұмыстарын жүргізді. Олардың саяси-әлеуметтік қызметі мен шығармашылық мұраларын зерделеу жөніндегі ғылыми-зерттеу жұмыстарында қазақ зиялыларының уақыт талаптары мен ағымдарына сәйкес педагогикалық көзқарастары талданып, оларды қазіргі заманғы қолдану жолдары қаралды. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың басты қағидаттары ретінде білім беру сипатын арттыру, студенттерді дүниетанымдық құндылықтарды қалыптастыру арқылы оқуға ынталандыру мәселелері қойылды. Сондай-ақ, білім берудің әр кезеңінде білім беру жүйесінің жаңа жетілген модельдерін енгізу тапсырылды. Гуманитарлық білім беру парадигмасына - Мәдени мұра басылымдарын зерттеуге, әдістемелік жүйені дамытуға ерекше назар аударылды.

Қазақтың Әл-Фараби, Ж. Баласағұни, М. Дулати, Қ. Жалаиридың, Ш. Құдайбердіұлы, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Ғ. Қарашев, Х. Досмұхамбетов, Ә. Бөкейханов, М. Шоқай сынды зиялыларының баға жетпес мұралары негізінде студенттерді тәрбиелеу қазақ халқының болашағын қалыптастырушы күш деп білеміз. Сол кезде әл-Фарабидің өшпес трактаттарын жазып, Ибн Синаның медицинаға арналған 12 томдық еңбегін тәмамдағандығы, ал Қожа Ахмет Ясауидің руханиятты шырқау биікке көтергендігі аян. Сол уақытта Орталық Азияның қалалық мәдениеті мен рухани-материалдық мәдениеті аса гүлденді. Халиф әл-Мамун Араб халифатының астанасы Бағдат қаласында Ғалымдар үйін ашып, көне грек ойшылдарының негізгі шығармаларын араб тіліне аудартқан. Бүгінгі таңда ежелгі және орта ғасырлардағы бірегей артефактілер, яғни ежелгі қолжазбалар мен артефактілер бар және зерттелуде. Бір кездері кеңестік ғылыми әлемге таныс емес қазақ халқының басынан өткен тарихи оқиғалардың құпиясын ашатын жазбаша дереккөздер шетелдік мұрағаттар мен қорлардан алынып, ғылыми айналымға енгізілді. Кітап қорларынан, архивтерден, кітапханалардан, тарих, философия, құқық, мәдениет, әдебиет, өнер, Франция, Германия, Түркия, Қытай, Ресей, Өзбекстан, Ұлыбритания және басқа да елдердің қазақ халқының тілі жөніндегі ғылыми орталықтардан құрылған

жалпыланған энциклопедиялық еңбектер мен көп томдық академиялық еңбектер басылымға дайындалды. Осыған байланысты жоғары оқу орындарының оқытушылары толыққанды гуманитарлық білім беру қорын құрудағы үлкен ғылыми прогресті мойындай отырып, бұл игіліктер тұтынушыларға, студенттер мен аспиранттарға, магистранттарға тікелей жеткізілу мәселесіне алаңдаулы. Кешегі кеңестік оқу бағдарламасына негізделген студенттер мен магистранттар көбінесе ғылыми жетістіктер мен әлемдік деңгейдегі жаңалықтардан аулақ болатыны ешкімге құпия емес. Ол үшін жеке ғылыми жаңалықтарды, зерттеу нәтижелерін сараптап, бекіткеннен кейін тарих және мәдениеттану саласындағы оқу құралдарына, білім беру бағдарламаларына жаңа ақпаратты енгізу тетіктерін жедел реттеу қажет. Бұл, ең алдымен, тарих пәндеріне тікелей қатысты. Өйткені соңғы жылдары отандық тарих ғылымында біздің еліміздің өткені әлемдік тарихи құбылыстан тыс немесе тек ұлттың ішінде қарастырылады деген ұғым біржақты болды. Егер өткенді және бүгінді және болашақты біріктіретін және байланыстыратын тарих ғылымы өткенді өлшеу үшін жазуды жалғастырса, онда бүгінгі тарихи-саяси және әлеуметтік құбылысты қате бағалауға болады. Ең қиыны, мұндай ауытқушылық ұлт пен мемлекеттің болашағын, оның даму бағытын бұрмалайды және оның әлемдік тарихқа лайықты үлесін төмендетеді. Сондықтан әлемнің әртүрлі аймақтарында табылған бай мұраны жүйелеу және ғылыми айналымға енгізу үшін тарих ғылымының мазмұнын арттыру қажет.

Студенттердің зияткерлік білімін қалыптастыруда мәдени мұраны пайдалану мәселелері толық зерттелмегенін, оның мүмкіндіктері оқу-тәрбие процесінде толық пайдаланылмайтынын, арнайы зерттеуге кірмейтін аспектілер бар екенін көрсетеді. Осыған байланысты "Мәдени мұра" бағдарламасының басылымдарын оқу-тәрбие процесінде пайдалану арқылы ата-бабалардың тарихи-мәдени құндылықтары мен мұраларын, олардың бүкіл халықтың, әсіресе студент жастардың зияткерлік әлеуетін қалыптастыру бүгінгі таңда қазақстандық ғылым мен білім берудің алдында тұрған өзекті мәселе болып табылады. Бұл мәселелерді шешудің алғышарттары соңғы дайындалған зерттеулерде қарастырылды. Осы ғылыми мұра аясында көптеген іс-шаралар өткізіледі. Әдебиеттану, философия, тарих, мәдениеттану бойынша маңызды іс-шаралар өткізілді. Ежелгі Шығыс, Греция және Рим тарихына арналған шығармалар немесе Аристотель, Платон, Макиавелли, Вольтер, Руссо және т.б. шығармалар. осындай дана ойшылдардың шығармалары қазақ тіліне аударылған, ал философтардың "қазақ сөзі" болашақ жастарымыздың зияткерлік ойлауын дамытуға, қазіргі жастарды гуманитарлық пәндер арқылы зерттеуге ықпал ететіні сөзсіз. Дәл осындай ғылыми іс-шаралар жастарымыздың мәдениетін әлемдік деңгейге көтереді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесінде әлемдік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында реформалар жүргізілуде. Осы реформаларға сәйкес Мәдени мұра басылымдарын жоғары оқу орындарының оқу процесіне белсенді түрде енгізілуде. Бұл қазіргі заманғы талаптардан туындайды және болашақ мамандарды даярлауды жақсартуға бағытталған. "Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2015 жылға дейінгі тұжырымдамасында" "білім беру жүйесінің нарықтық экономика мен ашық азаматтық қоғам талаптарынан айқын артта қалуының себептерінің бірі-мемлекет тарихын, мемлекеттік тілді, Қазақстан халықтарының ұлттық мәдени құндылықтарын білуге негізделген өскелең ұрпақтың мәдениеті мен азаматтық бірегейлігін қалыптастырудың пәрменді тетіктерінің болмауы" деп атап өтілген [9, 236].

Өйткені, оқу - тәрбие процесіне жүйелі білімді енгізу білім беру кеңістігін қалыптастырудың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады деп сеніммен айтуға болады. Себебі әрбір мәдени құбылыс білім беру танымынан туындайды және мәдени құндылықтар білім деңгейін, ауқымын, мазмұнын анықтау критерийі бола алады. Осыған байланысты "Мәдени мұра" бағдарламасының басылымдары білім берудің

құндылығын арттырады және жоғары оқу орындары студенттерінің зияткерлік әлеуетін қалыптастыруға ықпал етеді. Сондықтан білім беру жүйесіндегі қарқынды өзгерістер ел жастарын тәрбиелеу мен оқытудағы басым бағыттарды айқындайды. Бұл бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге жаңа талаптар қояды. Бүгінгі оқу процесінде ең өзекті мәселелердің бірі-әр пәндегі жаңа идеяларға негізделген оқытудың жаңа тиімді әдістерін табу мәселесі. Бұл оқушының жеке қабілеттеріне байланысты оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру мәселесін жан-жақты зерттеуді қажет етеді [10, 273 б].

Өз тарихын білмейтін ел жаһанданудың талаптарына ілесе алмауы мүмкін. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының ұлттық тарихын дамытудың негізгі тұжырымдамасы Қазақстанның геосаяси мүдделеріне сәйкес келуі және зерттелетін тарихи объектілер туралы ақпараттың дұрыстығы мен толықтығын қамтамасыз ететін базалық қағидаттарды сақтай отырып, ақпараттық жүйелерді жобалаудың қазіргі заманғы технологияларына негізделген. Соңғы жиырма жыл ішінде Қазақстанның тарих ғылымы ескі тұжырымдамадан біртіндеп алшақтап, тарихи білім шағын проблемаларды зерттеуде маңызды қозғалыстарды алға тартты. Саяси-мемлекеттік процестердің көптеген аспектілерін түсіндіруге, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық қатынастарды жабдықтауға жаңа тәсілдер пайда болуда. Қазақстан тарихының басқа да өзекті мәселелерімен қатар Қазақстан мемлекеттілігі мен тәуелсіздігінің бастауларын зерделеу зерттеушілердің тарихи ғылымның бірыңғай тұжырымдамасына, ұлттық тарихтың жаңа бағыттарын дамытуға және зерттеу әдістеріне мұқият назар аударуын талап етті. Қазақстандық тарих ғылымының қазіргі даму кезеңінде зерттеушілер жасаған нәтижелер жаһандық деңгейге сәйкес келеді. Бұл жағдай тарих ғылымының әдістемелік және ақпараттық базасын кеңейтуге айтарлықтай ықпал етеді. Бүгінгі таңда терроризм, діни фундаментализм, ұлтшылдық және басқа да нақты өмірлік процестер тарихи түсіндіруді қажет етеді. Қазақстанның бүгінгі ұлттық тарихы-ғылымның ең проблемалы саласы. Қазақстан тарихы қоғамдық сананың маңызды бөлігін-саясаткерлердің саяси тілінен бастап халықтың күнделікті өміріне дейінгі деңгейдегі гуманитарлық кеңістікті құрайды. Біріншіден, ұлттық тарих әлеуметтік ғылымдардың орталық буыны болуы керек. Екіншіден, біз Қазақстан тарихының жалпы тұжырымдамасын сапалы жаңа деңгейде әзірлеуіміз керек. Бұл тұжырымдама дүниежүзілік тарихпен тығыз байланысты болуы және Қазақстанның неғұрлым ауқымды тарихи процестердегі орнын, олардың өзара байланысын және ғылыми синхрондау жүйесін дәл көрсетуі тиіс. Үшіншіден, бізде де, шетелде де Қазақстан туралы барлық тарихи материалдарды жинауға, жүйелеуге және жіктеуге ерекше назар аудару қажет, ал міндет тарихи артефактілердің барлық негізгі шетелдік қоймаларын мұқият зерделеу және тарихи материалдарды Қазақстанға қайтару болып табылады. Елдің өркендеу стратегиясына сәйкес, жаһандану үдерісінен туындаған жаңа белестерге шығу, жаңа сынға қарсы тұру мәселелері ұлттың тарихи санасын қалыптастыру жөніндегі жұмысты жалғастыруды талап етеді. Мемлекетіміздің одан әрі дамуы үшін біз ұлттық тарихымызды және өткенімізді зерделемей, оны жоғары оқу орындарында оқытпай-ақ мықты мемлекет бола алмаймыз. Кеңес заманында қазақ халқының тарихи білімі өзгеріске, тіпті дағдарысқа ұшырады. Біз ұлттық тарихты құрып, ұлттық санамызды қалыптастыра бастадық. Егер біз өз елі мен жерін сүйетін қазақ жастарын дайындайтын болсақ, онда біз оқытуды жаңа сапалы деңгейге шығаруымыз керек. Ол үшін ғалым және әдіскер-оқытушымен бірлесіп әр жастағы балалардың ерекшеліктеріне сәйкес оқулықтар жазу қажет. Ұлттық тарихты халықтың меншігіне айналдыру өте маңызды. Ол үшін жаңа әдістерді қолдану қажет. Тарихтың тұтастығын терең зерттеу қажеттілігі әсіресе айқын. Әр елдің негізгі тірегі және басты байлығы - бұл елді құрайтын халық. Тарих ғылымы бұл халықтың одан әрі дамуында ерекше орын алады. Бұл тарих халықтың санасына ықпал етеді, ұлттық ар-намыс, ел

бірлігі мен мемлекеттік мүдделер ұғымдарын құрметтеуге, ұлттық құндылықтарды сақтауға үйретеді. Ұлттың шынайы тарихы да ұлттық идеологияны қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады. Қазақстан Республикасындағы ұлттық тарихтың негізгі басым бағыттары: - пәнаралық тарихи зерттеулерді дамыту (әлеуметтану, демография, география, саясат, философия, және т.б.); - Тарихи аумақтануда картографиялау әдістерін жетілдіру. Компьютер тарихшылардың қолына түскеннен бері картография әдістері үлкен өзгерістерге ұшырады. Осы уақыт ішінде гуманитарлық ғалымдар үлкен жұмыс жасады. Өз тарихын білмейтін ел жаһандану дөңгелегімен жойылады. Тарихты жақсы білетін адам әрқашан бәрін тік ұстайды. Әрине, кез-келген қиындықты жеңетін және өзінің идеалды мақсатына жететін адам. Сонымен қатар, жас тарихшылар оларға үлкен жауапкершілік жүктелгенін түсінуі керек. Жастар ұлттық тарихтың ұлықтау рәсімін тынымсыз іздеуі керек. Жеке өзім айына бірде-бір мақала жазбайтын ғалым тарих ғылымына үлес қосады деп айта алмаймын. Тарихшы өзін қоғамның бір бөлігі ретінде сезінуі керек. Осылайша, қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының ұлттық тарихын дамытудың негізгі тұжырымдамасы Қазақстанның геосаяси мүдделеріне сәйкес келуі және зерттелетін тарихи объектілер туралы ақпараттың дұрыстығы мен толықтығын қамтамасыз ететін базалық қағидаттарды сақтай отырып, ақпараттық жүйелерді жобалаудың қазіргі заманғы технологияларына негізделуі тиіс.

Біз болашақ ұрпақтың адамгершілік мәдениеті мен азаматтық ерекшелігін қалыптастырамыз, тәрбие жұмысын жоғары өркениетті тұғырға қоямыз, демек, мектептен тыс білім беру жүйесі, әсіресе жоғары оқу орындары-ұлттық мәдени мұра, т.а. ұлттық мәдени құндылықтар ұлттық мүдделер тұрғысынан ең маңызды оқытудың тамыры мен көзі болып табылады. біз оқу әдебиеттері мен мультимедиялық ресурстарды жазу қажеттілігі туралы айтып отырмыз [11,4436]. Сондықтан мәдени мұраны ұрпақтан-ұрпаққа беру мәселесі үлкен маңызға ие. Осы бағытты іске асыру кезінде Мәдени мұра материалдарын оқу пәндеріне енгізу болашақ ұрпақтың ұлттық құндылықтарын қалыптастыруға негіз бола алады. 2004 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін осы бағдарлама негізінде біздің мәдени құндылықтарымызды жаңғырту, зерттеу, оқыту, насихаттау бойынша ауқымды іс-шаралар өткізілді. Өйткені, тарихи-мәдени құндылықтар оқушылардың қабылдау сезімдеріне қатты әсер етеді, оларға барлық адамзат жинақтаған ғасырлар бойғы оқиғалар, ұлы тарихи тұлғалар халық үшін жасаған керемет тарихи фактілер, оқиғалар, құбылыстар, баяндайды. Нәтижесінде, оқушы жастар өз елін, Отанын сүйетін, саналы азамат болуға үлкен үлес қосады деп айтуға болады

### **Қорытынды**

"Мәдени мұра" ұлттық стратегиялық жобасын іске асырудың мақсаты, міндеті қазақстандықтардың қазіргі ұрпағының, ұлы қазақ даласында тұратын халықтың мәдени құндылықтарын сақтау болып табылады. "Мәдени мұраның" бірінші аспектісі-халықтың бай мәдени мұрасы арқылы қазақстандықтардың ұлттық сана-сезімін дамыту және нығайту. Екінші маңызды аспект - ұлттық рухани қазыналардың бай әлемін ашу. Үшінші аспект-ұлттық мәдени мұраны зерттеу: тарих, философия, этнография, тіл, әдебиет, бейнелеу өнері, Музыка және т. б. зерттеу жүйесін құру; Әрбір мемлекет өзінің өркендеу процесінде, ең алдымен, мемлекет тарихына үлкен мән береді. Біздің елімізде тарих ғылымы да қоғамдық-саяси өмірдің алдыңғы қатарына шықты. Өйткені, біздің мемлекетіміздің тарихы ұлттық сананың тірегі болып табылады. Тарих - бұл жай ғана өткен-бұл қате сенім. Шынайы тарих адамзаттың әлемдегі өз орнын анықтайды, ал бұрмаланған тарих адамзаттың жеке басын жоққа шығарады. Тарих пен мәдениет-адамзат ғасырлар бойы жинақтаған материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы[12,766]. Қазақстан бүгінде әлемдік тарихта, экономикада өз орнын алған елдердің қатарына кіреді. Қазақстанды бүкіл әлемде мойындады. Біздің бір ғана

Отанымыз бар. Ол Тәуелсіз Қазақстан. Бұл тұрғыда болашақ жастардың адамгершілік тәрбиесіндегі түрік рухының проблемасын анықтау тарихтың өзекті мәселесі болып қала береді.

## ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- Садықов, Академик Қозыбаев және Отан тарихын кезеңдеудегі жаңа методологиялық ұстанымы //«Қозыбаев оқулары – 2018: Еуразиялық әлеует және жаһандық сынқатерлер жағдайындағы жаңа даму мүмкіндіктері» атты халықаралық ғылыми-тәжірбиелік конференция материалдары. –Петропавл, 2018. – 25-26.б.
- Омарбеков, Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 388 б.
- Аманжолов, Түркі халықтарының тарихы. – Алматы, 1997. – 288 б
- Қазақ халқының философиялық мұрасы. Жиырма томдық. 7том. Астана: Аударма, 2006. 544 б.
- ҚР ҰМ. 563-қ., 1-т., 1387-іс., 5б.
- ҚР ҰМ. 563-қ., 1-т., 1466-іс.,6б.
- ҚР ҰМ. 563-қ., 1-т., 1284-іс.,7б.
- ҚұлМұхаммед, «Мәдени мұра»: мақсаткерлік жұмыс мәйекті болмақ // Ақиқат, 2008. № 11. –192166.
- Дүйсебек, Ұлттық мәдени мұраларды білім мазмұнына енгізудің кейбір өзекті мәселелері. // «Ұлттық мәдени мұраларды білім мазмұнына енгізудің кейбір өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. Алматы, 2009. -23 б.
- Аганина, Мәдени мұра материалдары бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеу құралы». // Тарихи-мәдени мұраның өркениеттер диалогындағы рөлі; Халықтар.ғыл.теория.конф.мат. - Алматы: МСӨИ, Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2009. – 273 б.
- Аганина, Мәдени мұра бағдарламасы негізінде білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын жетілдіру». // Тарихи-мәдени мұраның өркениеттер диалогындағы рөлі; Халықаралық-ғыл. теория. конф. мат. - Алматы: МСӨИ, Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2009. – 443б.
- Ұлт болмысы - ұлттық тарихта. // [www.turkystan.kz/kz/articles/view/23676](http://www.turkystan.kz/kz/articles/view/23676)